

A kritikus esztétikája és etikája

Gálfalvi Zsolt új könyve (*Az írás értelme*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977) irodalmi életünk döntő kérdéseit egy egész nemzetiség sorsproblémáinak összefüggéseiben látó és láttató kritikus alkotása. Az öt fejezetre tagolt, harminchat esszét, tanulmányt és kritikát tartalmazó kötetben alig van olyan írás, amelyben a felvetett kérdések ne a könyv címében jelölt tartalomba torkollnának: *Az írás értelme*. És ezt a kérdést Gálfalvi Zsolt nemcsak elvont esztétikai-ideológiai, irodalomtörténeti és irodalompolitikai összefüggésekben veti fel, hanem annak a felelősségnek a jegyében is, amely az írástudókra itt és most hárul. Ebben az értelemben hű maradt — természetesen figyelembe véve az elmúlt két évtized során bekövetkezett változásokat — ahhoz a kritikus programhoz, amelyet huszonvalahányadik életévében megjelent első kötetében (*Írók, könyvek, viták*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely, 1958) fogalmazott meg: „A sajátos képességeken túlmenően ott kell hogy éljen a kritikusban a közlés, a kutatás vágya és képessége is: elmondani a művészet által ébresztett gondolatokat, hozzájárulni az ember önmegismeréséhez a művészet útján, s kutatni a művészet megismerő és megismertető lehetőségeit és eszközeit, növelni hatékonyságát az ember alakításában.“ (I.m. 35. — Az én kiemelésem. — R. Gy.)

Gálfalvi Zsolt emberi és írói alapállására egyaránt jellemző, hogy ez az egyszerű esztétikai és etikai program *Az írás értelmében* lényegében nem módosult. Elmélyültebb, árnyalóbb, elméletileg tájékozottabb és nem utolsósorban művészebb lett azonban az az írói munka, amely kétségtelenül nemcsak a kritikus Gálfalvi Zsolt fejlődésének dokumentuma, hanem egy sokat megélt közéleti ember több irányú tapasztalatainak is hű tükré.

Úgy tűnhet, *Az írás értelmének* bírálatában ez utóbbi tényről fölösleges beszélni, mert Gálfalvi Zsolt írói tevékenysége szempontjából nincs jelentősége. Aki azonban az írói fejlődés kérdéseit nem tisztán esztétikai, hanem esztétikai-társadalmi összefüggések rendszerében vizsgálja — ahogy Gálfalvi Zsolt írja könyve fűlszövegében: „A művek értelmét [...] az írásnak mint társadalmilag, történelmileg meghatározott“ összefüggéseiben — *Az írás értelmének* döntő értékeit éppen annak a józan, elfogulatlan hangnak az állandó jelenlétében fogja megtalálni, amely Gálfalvi Zsolt kötetbe foglalt tanulmányaira általánosan jellemző.

Természetesen erre is mondhatná valaki, hogy ez sem differentia specificája Gálfalvi Zsolt kritikus fejlődésének, hiszen az elmúlt húsz év dogmatizmusellenes harcainak józanító szelleme minden valamirevaló írástudót — ha egyesek szellemi alkotását nem is változtatta meg döntően — legalább megérintett.

Az írás értelmének tanúsága alapján a Gálfalvi Zsolt írói-kritikus fejlődése esetében azonban másról, ennél sokkal többről van szó. Ebben a vonatkozásban a legperdöntőbb bizonyíték éppen esztétikai természetű. Az *Írók, könyvek, viták* irodalomkritikai cikkeiben és tanulmányaiban a marxista esztétikán és művészet-filozófián Gaál Gábor-tanítványként nevelkedett szerző elsősorban esztétikai kritériumokból kiindulva értékeli és bírál. Ma már két évtizedes távlatból tisztán látható, hogy ennek a munkának az összes problematikus tartalmai azzal magyarázhatók, hogy Gálfalvi Zsolt — a többi között a már említett közéleti tapasztalatok hiányában — a művészet esztétikailag helyes kritériumokból kiinduló értékítéleteit végső fokon, sokszor alkalmi jellegű, ún. „társadalmi igényekre“ építve fogalmazta meg. Jellemző ebben a vonatkozásban az 1954-es év költői termését elemző írás (*Költészetünk elmúlt évének számbavételéhez*. I.m. 18–32.), amelyben, bár állandóan szó van esztétikai kritériumokról — és tegyük rögtön hozzá, helyes esztétikai kritériumokról —, a végső értékítéletek kritériuma nem az elemzett versek művészi értéke és igazsága, hanem az, hogy mi a viszony ezek és bizonyos „aktuális“ követelmények között.

Azért idéztem Gálfalvi Zsolt könyvéből éppen ezt a kritikát, mert a szemantikus, a verbális és művésziellen írások ellen épp ebben esik a legtöbb szó, de éppen ezért itt jelentkezik a legszembeszökőbben az az ellentmondás is, amely abból eredt, hogy a „huszonéves“ kritikus nem tudta: az az írókongresszus, amelynek téziseit az alkotó munka szempontjából irány szabónak tekinthette, jórészt mást értett „az új élet igenlésén“ és „kritikai szellemen“, mint amit minden idők igazán forradalmi művészete értett. A feltűnő műveltségével és meglepően korán

jelentkezett íráskészséggel rendelkező, de az életet főként az irodalomból ismerő Gálfalvi Zsolt akkor még nem vette tudomásul, hogy vannak, lehetnek történelmi idők, amikor nem az írást kell a valósághoz igazítani, hanem megfordítva: a valóságot kell az írás igazságaival összhangba hozni.

Az írás értelmének minden kritikája tanúsítja, hogy Gálfalvi Zsolt, a kritikus és a közéleti ember megtanulta azt, amit fiatalkori alteregója nem tudott: annak a művészetnek a méltatása, amely teljes összhangban van az ábrázolt valóság igazi lényegével, annak a valóságnak a kritikája is, amely nem igazodik az írás igazságaihoz, és fordítva: a rossz művek, esztétikailag-ideológiailag elhibázott tartalmak méltatása a művészetben is kifejezett emberi eszményeknek megfelelő valóság elvetése.

Látványosan nagyon elvont és ma már általánosan elfogadott elméleti igazságokat fejtegetek. Úgy érzem azonban, hogy azt az utat írtam le, amelyet Gálfalvi Zsolt első könyvétől a másodikig kritikusként bejárt.

Ennek az útnak a gyötrelmes voltára az is jellemző, hogy *Az írás értelmének* megjelenését húsz év választja el az *Írók, könyvek, viták* kiadásától. A két kötet publikálása közötti időben Gálfalvi Zsolt írásaival gyakran jelen volt irodalmi és napilapjaink hasábjain. Új kötetébe azonban írói termésének csak azokat az eredményeit válogatja be, amelyek a jelzett kritikai fejlődés végeredménye szempontjából jellemzőek.

Az írás értelmének erről az általános sajátosságáról azért is beszélünk kell, mert a könyv szerzője expressis verbis sehol sem beszél róla, mégis — úgy érzem — Gálfalvi Zsolt kritikáinak elemezniök kell, mert a könyvvel kapcsolatban fölmerült problémák között aligha van ennél — elméleti szempontból is — lényegesebb. Ebben az összefüggésben sem tartom véletlennek, hogy a könyv első fejezetének (*Az írástudók fejlődése*) mind a hat írása (*Az értelemig és tovább, Irodalmi díjak értelme, Közös ügy szolgálatában, Az önismeret elkötelezettsége, Vallomásos filozófia, Thomas Mann Weimarban*) írói életművek és a keletkezés-körülményeiket meghatározó valóság összefüggéseit tárgyalja.

Már a fejezet első, József Attiláról írott részében szép eszében — eltérően az *Írók, könyvek, viták* idézett tanulmányától — a költői megítélés döntő kritériuma az, hogy „szabatos szavakat” talált „a világ dolgainak” megnevezésére, ahogy József Attila egész lírája: „a vitathatatlan meghatározások” költészete. A József Attilát ért félreértésekkel kapcsolatban pedig az alábbi jellemző megállapítást teszi: „Valóban költészetét ma jobban értjük, mint évtizedekkel vagy akár csak évekkel ezelőtt. Nem azért, mintha ez a líra nem lett volna mindig világos és tiszta, hanem mindenekeelőtt azért, mert a történelmi tapasztalat látásunkat tisztította meg.” (*Az írás értelme*, 9–10. — Az én kiemelésem. — R. Gy.)

Gálfalvi Zsolt tehát József Attila költészetének értékelésében pontosan a fordított utat követi, mint amelyre első könyve kritikai módszerét elemezve utaltunk: a költészet és valóság nem-megfelelése miatt a valóságot bírálja. (Természetesen anélkül, hogy ebből általános érvényű — tehát érvénytelen — elvet csinálna.) A költő életműve azért lett a kritikus szerint éppen a mi korunké, mert ez a kor indult el „a költő életművében is megfogalmazott eszményeknek megfelelően a rendet teremtő értelem útjain [...] a művelhető csillagok felé.” (*I.m.* 10.)

Ilyen gondolat Gálfalvi Zsolt első kötetében — az ismert történelmi-lélektani okok miatt — még elszórtan sem fordult elő. Minden „hibáért” a bírált írók és költők voltak felelősek.

Második könyvének bizonyossága szerint érzi, hogy ennek a végletnek az abszolutizálása milyen hibákkal fenyeget. Az 1973-as év írószövetségi díjakkal kitüntetett könyveit méltatva éppen azt hangsúlyozza, hogy ezekben „a valóság időszerű folyamataihoz való kapcsolódás, a pártos írói elkötelezettség milyen teljes egységet alkot a nemzetiségi kötöttséggel, felelősségvállalással, a román nép és az együttélő nemzetiségek testvériségének szolgálatával.” (*I.m.* 14. — Az én kiemelésem — R. Gy.)

Ezek a mind elvont, mind konkrét értelemben helyes esztétikai és etikai kritériumok szolgálnak alapul az Emil Isac, Gáll Ernő és mások ugyancsak e fejezetben tárgyalt könyveinek, illetve életművének megítélésében. Az itt közölt kritikák nemcsak terjedelmükkel haladják meg a szokványos könyvismertetések vagy recenziók kereteit: a tárgyalásmód igényessége és sokrétűsége alapján az elemzett szerzők munkásságát átfogóan bemutató szaktanulmány jellegűek. Mindegyiknek visszatérő problémája a nemzeti-nemzetiségi kultúra sorskérdéseinek előtérbe helyezése, az írástudók elkötelezettség-programjának újra- és újra-fogalmazása: „Az alkotó marxizmus tudatosító erejével küzdeni, mindent meg-

tenni az emberek közötti viszonyok, az emberi lét és tudat humanizálódásáért — a forradalmi humanizmus etikumának jegyében.“ (I.m. 42.)

Erről a forradalmi humanizmusról szól aztán in extenso Gálfalvi Zsolt (15 éves) könyvének legszebb tanulmánya, a *Thomas Mann Weimarban*.

Ebben az útirajznak álcázott kitünő esszé jellegű meditációban Goethe és Thomas Mann, Weimar és Buchenwald ürügyén a humanizmus szerteágazó problémáinak olyan, szépírói eszközökkel is megrajzolt, elemzését kapjuk, amelyre irodalmunkban én nem tudok példát. A remek, a Thomas Mann-i iróniához hasonlóan sokrétű esszére minden túlzás nélkül érvényes az, amit benne szerzője Goethéről és Thomas Mannról mond el: „az ember méltóságát, az életbe vetett hitét, a szellem és művészet szabadságát, a termékeny, önálló, alkotó gondolkodás jogát, az emberi nem lehetőségeit, a humanizmust“ (i.m. 62.) védi mindenféle (tehát nemcsak fasiszta!) embertelenséggel szemben. A humanitás Gálfalvi írásai-ban *kritikát, iróniát és szabadságot* is jelent, akárcsak Thomas Mann koncepció-jában, aki a saját sorsa tanulságait összegezve sohasem szünt meg követelni a művészet számára a minimális toleranciát, „a kötelező türelmet és tiszteletet“, amellyel az emberi-költői méltóságnak tartozunk.

Gálfalvi Zsoltnak ebben az esszéjében sikerült az, ami esszéíróknak csak ritkán sikerül: a Thomas Mann-i életmű „bonyolult szövevényének megfelelően“ a „gondolati mélység“, az „ironikus játékoság“, „a tükrözés többszörösségének összetettségében“ mutatni meg, mit gondol egy romániai magyar író 1974 februárjában Weimarban és 1975 júniusában Bukarestben két íróírásról, akiknek példája „az értelem becületérzését“ segíti eligazodni „emberhez méltó gondjaink között“ (i.m. 66.).

Gálfalvi Zsolt a *Thomas Mann Weimarban* című írásával példát nyújtott arra a kritikátípusra is, amelyről nyilván még csak vágyálomként írta 1955-ben: „Az irodalmi kritika az irodalmi tevékenység sajátos területe, *irodalmi közlésforma*, amelyhez éppúgy sajátos *tehetség, rátermettség, hivatásérzet* kell, mint — teszem azt — a költészethez vagy a drámairáshoz.“ (Írók, könyvek, viták, 34. — Az én kiemeléseim. — R. Gy.)

Milyen kár, hogy a mindennapi teendők penzumfeladatait is ellátni kötelező kritikus számára az effajta esszé írására csak ritkán van alkalom.

Hogy ez mennyire így van, meggyőzően bizonyítják Gálfalvi Zsolt könyvének főleg negyedik és ötödik fejezetei. Pedig ezekben az írásokban is kimutatható az, amit a kötet általános jellemzőiként írtam le: a józan, elfogulatlan elemzőmód, az alkotás tartalmainak társadalmi és nemzetiségpolitikai összefüggésekre ágyazott elmélyült vizsgálata. Hiányzik azonban az írások az a *mivessége*, amely olyan — túlzás nélkül mondom — példasugárzóan hat a már említett „humanizmusapológiában“.

Az *írás értelmének áttanulmányozása* alapján állíthatom, hogy — a negatív elfogultságoktól eltekintve — ez lehet a magyarázata annak, az irodalmi körökben terjesztett, elhibázott minősítésnek, amely szerint Gálfalvi Zsolt száraz, deskriptív kritikát ír. A hibás minősítésnek nyilvánvalóan az az alapja, hogy irodalmi közvéleményünkben még elég szívósan él az a felfogás, amely csak a szép-irodalmi jellegzetességeket felmutató esszét tartja igazán esszének, a filozófiai és tudományos esszét pedig szeretné kirekeszteni az irodalmi babérokot is érdemlő műfajok sorából. Ma már komikusan hangzik, mégis emiatt a felfogás miatt szerzett viszonylag késői elismerést Bretter György, Benkő Samu, Angi István, Tóth Sándor, Gáll Ernő és mások jó néhány írása, annak ellenére, hogy Gálfalvi Zsolt, Marosi Péter, K. Jakab Antal vagy Tamás Gáspár Miklós, amikor felfogás módjuk volt rá, védelmükbe vették ezeket a műfajokat. Gálfalvi Zsolt könyve is bizonyosság rá, hogy nem véletlenül; megérdemlik az irodalmi elismerést. Mert aki ezek után kritikánk elméletét akarja megírni, vagy olyan jelentős írói életművekről akar összefoglaló képet rajzolni, mint a Kovács György, Szemlér Ferencé, Marin Predaé, Szász Jánosé, D. R. Popescué, Majtényi Eriké, Szilágyi Istváné vagy Sütő Andrásé, aligha kerülheti meg Gálfalvi Zsolt könyvének a *Kritika és elkötelezettség* és *A mondanivalótól a műformáig* című második és harmadik fejezetét. S mindez nemcsak azért, mert az idézett témákról és írók műveiről és műhelytitkaikról Gálfalvi Zsoltnak megkerülhetetlenül lényeges mondanivalója van. Én magam jó néhányszor a Gálfalvi Zsolt könyvében megfogalmazott ítéletektől részben eltérő véleményeket fogalmaztam meg. Úgy látom, a kritika feladatairól vallott felfogásom és irodalmi ízlésem is néhány ponton különbözik a Gálfalvi Zsoltétól, ennek ellenére be kell vallanom, hogy nem tudnék írni róla pozitív elfogultság nélkül. Ebben döntő szerepet Gálfalvi Zsolt már említett *elfogulatlan-sága*, elemzéseinek mindig meggondolkoztató tartalma játszik. Ez az, ami írásait témáiktól részben függetlenül is példamutatóvá teszi.

A legjellemzőbb bizonyíték erre a kötet *Történetiség és irodalomtörténet* című bírálata. Gálfalvi Zsolt ebben az írásban Kántor Lajos és Láng Gusztáv annak idején óriási vitát kiváltott irodalomtörténetét elemzi. Mint már a kötet megjelenése után megírtam, Kántor és Láng irodalomtörténetbe nem illő és igazságtalan pamflethangon írt a többi között Gálfalvi Zsolt kritikusi tevékenységéről is. Ennek ellenére Gálfalvi kritikájában nyoma sincs semmiféle „visszavágási” szándéknak vagy sértettségnek. Ellenkezőleg, a már sokszor említett közösségi sorsproblémák összefüggéseiben a tanulmány Kántor és Láng könyvének értékeit emeli ki elsősorban; a „számos esztétikai értékítélet művelt ízlésről tanúszkodó telitalálatát”, az „irodalom sajátosságairól vallott megfélekedés mindennemű dogmatizmus, merev, szűkkeblű és maradi torzítás polemikusan (!) hevű és meggyőző cáfolatát”, a „szocialista humánus érvényesülésének következetes kutatását”, irodalmunk „tartalmi és formai erőneinek kiemelését”, összefoglalóan: „a nemzetiségi önismeret örvendetes eredményességét” (i.m. 74. és 89.). A könyvvel kapcsolatos kritikai észrevételeket pedig „nemzetiségi kultúránk továbbépülésének [...] nemzetiségi önismeretünk elmélyítésének” (i.m. 89—90.) az igényből kiindulva fogalmazza meg. Ezek közül „a világnézeti filozófiai alapelvek [...] társadalmi-történelmi összefüggések” és „a marxista historizmus szempontjai következetes érvényesítésének” (i.m. 91.) igénye — indokolt, a bírált könyv tényleges hiányosságait hangoztató követelmények.

A kritikusai becsületességnek és a közéleti ember józanságának ugyanilyen nyilvánvaló bizonyítéka *A kritikus véleménye és igaza* című bírálat is. Itt Gálfalvi Zsolt Láng Gusztáv első önálló kritikakötetének nemcsak a legfogulatlanabb, de a legelméletcentrikusabb értékelését fogalmazta meg. Láng könyvének jelentőségét Gálfalvi Zsolt — szerintem is helyesen — a harmadik fejezet „polemikusan indítást” tisztázó írásaiban fedezi fel. Ezekben látja a leginkább megvalósulni — a saját alkotásának megfelelően is — az irodalmi alkotás kérdéseinek a nemzetiségi lét és tudat feltételei közötti tárgyalását „a korszerű tudományos világkép követelményeinek színtjén” (i.m. 101—102.).

Ebben az ugyancsak remek és teljesen elfogulatlan hangú írásban Gálfalvi Zsolt úgy elemzi Láng Gusztáv kritikusi krédóját, hogy közben hol egyetértően, hol a kiegészítés vagy a szembeállítás szándékával a saját kritikusi elhivatottságát is állandóan hangoztatja: „szeretném hinni (Láng Gusztávval együtt), hogy a kritikus véleményével — és igazával — ezeknek az eszményeknek (a közösség és a humánus szenvedélyes szolgálatának eszményei) a jegyében próbálhat igazítani valamit az irodalom s talán a világ emberi dolgain.” (i.m. 104.)

Gálfalvi Zsolt kitűnő könyve a maga egészében bizonyosság és kritikusai krédó termékenysége és igazsága mellett. Ezért mondom: azok, akik hajlamosak elfelejteni, mit köszönhetnek egyénenként Gálfalvi Zsolt írói-közéleti tevékenységének, vegyék elő *Az írás értelmét*, hogy újra és újra meggyőződjenek arról, miért lehet hálás egész nemzetiségi kultúránk annak a marxista esztétikán nevelkedett kritikusként, akinek a tollát sohasem a személyes elfoglaltság, hanem a művészet tényleges értékeinek a nemzetiségi sorsproblémák országos összefüggésekbe ágyazott elemzési igénye vezeti.

A könyvnek erre az egyszerre esztétikai és etikai értékére — úgy érzem — azoknak is fel kellene figyelniök, akik évről évre el kell hogy döntsék, miként viszonyul egy-egy mű az egész év könyvterméséhez.

